

Festschrift
To Commemorate the 80th Anniversary of
Prof. Dr. Talat Tekin's Birth
ISSN 1226-4490

International
Journal of
Central
Asian Studies

Volume 13 2009

Editor in Chief
Choi Han-Woo

The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies

Dilbilim ve Türkçe İncelemeleri*

Ahmet Kocaman

Ufuk Üniversitesi, Ankara

Özet: Türkçe çalışmalarının tarihi eskidir, ne var ki Türkçenin çağdaş dilbilim kavramlarıyla incelenmesi ancak 1970'lerden sonra, çeşitli üniversitelerde dilbilim bölümlerinin açılmasıyla ivme kazanmıştır. Bu çalışma, özellikle 1970'lerden sonra çağdaş dilbilim yaklaşımları kullanılarak Türkçe üzerine yapılan araştırmaların bir özetini sunmaktadır. Bu amaçla dört temel kaynaktan veri toplanmıştır: *Dilbilim Araştırmaları* dergisi, ulusal ve uluslararası (ICTL) dilbilim konferansları ve YÖK veri tabanından alınan dilbilim tez çalışmaları.

Sonuçta, Türkologlar ile dilbilimciler arasında yakın işbirliğinin bu alandaki araştırmaların niteliğini artıracak savunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Türkçe incelemeleri, Türk Dil Kurumu, çağdaş dilbilim, ulusal-uluslararası Türkçe kurultayları, ortak çalışmalar

Abstract: Turkic studies have a long historical background, but Turkish linguistics in the modern sense has become a dynamic field of research only after 1970s when several departments of linguistics were established in various universities in Turkey. This survey briefly summarizes the research conducted on various aspects of Turkish through modern linguistic approaches after 1970s. For this purpose, data have been collected from several sources: articles published in *Dilbilim Araştırmaları* (DA) (the only linguistic journal published since 1990), national (forum I), international forums (Forum II/ICTL) of Turkish linguistics conferences and theses database (in Turkish Council of Higher Education/YÖK). In the end, it is suggested that close collaboration between adherents of Turkology and modern linguistics will be beneficial for both parties and will clearly improve the quality of research in the field.

Key words: Turkic studies, Turkish Linguistic Society, modern linguistics, national and international Turkish conferences, collaborative research

*Bu çalışmada, ODTÜ'te yaptığım 'Linguistics in Turkey: past and present' konulu konuşma metninden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Türkçe ile ilgili çalışmaların tarihi eski olmakla birlikte (bk. Aksan 1987: 16 ve devamı), çağdaş dilbilimin Avrupa'da da 20. yüzyılın ilk yıllarında başladığı düşünülürse, Türkçe incelemelerinin dilbilimle ilişkilendirilmesinin, Şemsettin Sami'nin *Lisan* adlı kitapçığı dışında (bk. Aksan 1990), üniversitelerimizde dilbilim bölümlerinin açılmasıyla olanaklı hale geldiği kabul edilebilir. Bu çalışmalar ilk olarak 1933'te İstanbul Üniversitesinde başlamış, daha sonra 1936'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin kurulmasıyla, Ankara da Türkçe çalışmalarının yoğunlaştığı merkezlerden birisi olmuştur. 1970'li yılların başlarında Hacettepe Üniversitesinde açılan dilbilim lisans programını, Yüksek Öğretim Kurulunun kuruluşunun ardından 9 Eylül ve Mersin Üniversitesi dilbilim programları izlemiştir. Bunlar dışında özellikle Boğaziçi ve ODTÜ'de ve daha sonraları Batı Dilleri eğitimi verilen bölümlerde dilbilim dersleri verilmeye başlanmıştır. Ancak bu kurumlardaki dilbilim-Türkçe çalışmalarını incelemeden önce, üniversite kapsamı dışında olmakla birlikte, üniversitedeki dilbilimcilerin yoğun katkı sağladığı Türk Dil Kurumunun Türkçeye katkılarını anmak da önem taşımaktadır.

Türk Dil Kurumu, çağdaş, aydınlık Türkiye'yi kurma çalışmalarının en önemli köşe taşlarından birisidir. 12 Temmuz 1932'de özerk bir dernek olarak kurulan bu kuruma emek veren dilciler, dilbilimciler, sanatçılar ve Türkçe dostları azımsanmayacak çalışmalar üretmişlerdir. Bunların başlıcaları şöyle sıralanabilir (Türk Dil Kurumunun salt özleştirme ile uğraşmadığını anlamak açısından da bu emekleri anımsanmalıdır):

1) Türk Dil Kurumu 12 ciltlik *Halk Ağzından Derleme* ve 8 ciltlik *Tanıklarıyla Tarama* sözlükleriyle, özellikle lehçebilim ve sözcükbilim alanına geniş veri tabanı sağlayacak kapsamlı bir çalışma yapmıştır (Günümüz bilişim olanakları ile bile henüz bu kapsamda bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.).

2) Yayımladığı 100'den fazla terim sözlüğü ile bilim dilinin Türkçeleşmesine büyük katkı sağlamıştır.

3) Türkçenin en kapsamlı ve güvenilir sözlüğünü hazırlamıştır (bk. H. Boeschoten, L. Verhoeven 1991).

Türk Dil Kurumunun elbette bu temel konular dışında da katkıları söz konusudur; en önemli katkısı ise ülkede Türkçe duyarlılığını artırmış olmasıdır (Bu konuda son yıllarda yapılan kapsamlı bir çalışma için bk. Turan ve Özel 2007).

1950'ye kadar Türk Dil Kurumuna katkıda bulunan akademisyenlerin en önemli özelliği Türkoloji geleneğinden gelmeleridir. Bunun doğal sonucu olarak bu dönemde Türkçenin tarihi ve eski Türkçe metinlerle ilgilenilmiş, sesbilim/sesbilgisi, sözlükbilgisi, lehçebilim ve Türkiye dışındaki Türk dil ve lehçeleri başlıca inceleme alanlarını oluşturmuştur. Bu bakımdan Türk Dil Kurumuna büyük emeği geçmiş Doğan Aksan'ın ve Türkolojiyi dilbilimle bağdaştıran değerli hocamız Talat Tekin'in bu çağdaş anlayışları Türkoloji ve dilbilim buluşmasının ilk başarılı örnekleri sayılmalıdır.

1970'li yıllarda ve daha sonraları üniversitelerde yaygınlaşan dilbilim çalışmalarının en ayırt edici özelliği ise dilbilimle uğraşanların büyük çoğunluğunun Batı Dilleri ve Edebiyatları alanından dilbilime geçiş yapmış olmalarıdır. Bu yeni dönemin en önemli katkısı çağdaş dilbilim kavramlarının dil incelemelerine yansıtılması olmuştur. Bu çerçevede genel olarak dil ve Türkçe çalışmaları yeni bir boyut kazanmış, Türkçe incelemeleri tarihsel metin incelemelerinin ötesinde anlam, işlev ve tümce ötesi birimlere de uzanmıştır. Ayrıca, özellikle İstanbul Üniversitesinde Ö. Başkan, B. Vardar, A. Göktürk ve T. Yücel'in de içinde bulunduğu kuşak dilbilim, yazın ve kültür bağınıtlarını inceleyen çalışmalarıyla dil incelemelerini dilbilimin dar sınırları dışına taşımayı da başarmışlardır.

Bu çalışmada, üniversitelerde 1970'lerde ağırlığı artan dilbilim-Türkçe çalışmalarını incelemek için, bu dönemin belli bir yoğunluğa ulaştığı 1990'lı yıllardaki dilbilim çalışmalarından yola çıkmanın daha sağlıklı olacağı düşünülmüş ve bu amaçla araştırmanın verileri dört kaynaktan toplanmıştır: a) 1990'dan bu yana yayımlanan *Dilbilim Araştırmaları* dergisi (DA), b) 1982'de birincisi gerçekleştirilen ulusal Dilbilim Kurultayları bildiri kitapçıkları (Forum I), c) 1982'de başlayan Uluslararası Türk Dilbilim konferansları kitapçıkları, (Forum II, ICTL). Bu iki toplantıda sunulan bildirilerin dökümü konusunda Şenöz 2005'ten büyük ölçüde yararlanılmıştır. d) Yüksek Öğrenim Kurulu tez merkezi. Bu verilerin ilk üçü aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

Araştırma alanları	DA (1990-2005)	forum I (1990-2000)	forum II (ICTL) (1990-2000)
Genel dilbilim	20	17	7
Sesbilim/sesbilgisi	12	7	7
Biçimbilgisi	4	2	13
Anlambilim	5	15	16
Sözdizimi	37	46	43
Söylem/metindilbilim	34	43	17
Toplumdilbilim	13	18	8
Ruhdilbilim	8	2	-
Uygulamalı dilbilim	16	49	3
Edimbilim	14	7	1
Göstergebilim	11	6	-
Sözlükbilim	3	3	1
Biçembilgisi	2	1	1
Çeviri	8	4	-
Bilişsel dilbilim/dil edinimi	4	23	14

Bu tablonun incelenmesinden aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz:

1) Dilbilim ve Türkçe ile ilgili araştırma konuları çeşitlenmiştir (Araştırmalar ilk dönemlerdeki lehçe, tarihsel metin incelemeleri ve sesbilgisi ile sınırlı değildir).

2) Gerek *Dilbilim Araştırmaları*'nda (DA), gerekse forum I ve II'de sözdizimi, metindilbilim, söylem çözümlemesi en gözde araştırma alanlarıdır.

3) Ulusal forum ve DA'da uygulamalı dilbilimin belirli bir ağırlığı olduğu görülmektedir. Bu olgu Batı Dilleri kaynaklı dilbilimcilerin dil öğretimi, dil edinimi vb. konularla daha yoğun biçimde ilgilenmelerinden ileri gelmiştir.

4) Toplumdilbilim, biçimbilgisi, sesbilgisi, Türkçenin ağızları ve karşılaştırmalı çalışmalar forum I ve II'de ilgi çeken araştırma konularıdır.

5) Dil edinimi ve bilişsel dilbilimin ilgi alanına girmesi yine Batı dilleri kaynaklı dilcilerin ağırlığını göstermektedir.

6) Biçembilgisi, sözlükbilim, edimbilim ulusal ve uluslararası toplantılarda ilgi çekmeye başlamıştır.

Bu olguların doğrulanması için YÖK sitesinden elde edilen aşağıdaki tablonun incelenmesi de yararlı olacaktır:

YÖK/tezler (2000-2006)

Dilbilim ve Türkçe

Genel dilbilim	20
Sesbilim/sesbilgisi	3
Biçimbilgisi	-
Anlambilim	6
Sözdizimi	26
Söylem/metin	19
Toplumdilbilim	2
Psikodilbilim	1
Uygulamalı dilbilim	12
Edimbilim	3
Göstergebilim	-
Sözlükbilim	-
Biçembilgisi/stylistics	-
Bilişim dilbilimi/computational linguistic	5
Sinirdilbilim/neurolinguistics	3
Kökenbilgisi	1

Dikkatli bir inceleme, bu tablodaki verilerin de daha önce ele aldığımız dilbilim verileriyle büyük ölçüde ortak yanları olduğunu göstermektedir. Dilbilim bölümlerinde sözdizimi, metindilbilim, söylem ve uygulamalı dilbilim en çok tez konusu yapılan alanlar durumundadır. Ayrıca son yıllardaki tez konuları arasına, az sayıda da olsa, bilişimsel dilbilim (computational linguistics) ve sinirdilbilim (neurolinguistics) gibi alanlar da eklenmiş görünmektedir (Genel dilbilim içine aldığımız çalışmalarda da karşılaştırmalı dilbilim, eski yapıtlara ilişkin sözcük, deyim ve metin incelemeleri, noktalama imlerinin incelenmesi, kitap incelemeleri gibi çok çeşitli alan çalışmaları vardır).

D. Aksan'ın 1. Dilbilim Kurultayında açıkça belirttiği gibi, dilbilim çalışmalarının Türkçe incelemelerine yansıtılmasının Türkolojiye sağlayacağı yararlar çok yanlıdır (1987: 7-10). Bugüne değin yapılan çalışmalar elbette azımsanamaz, ancak söz konusu bildiride ele alınan konularda çok az çalışma istenilen düzeye ulaşabilmiştir:

1) Sözdizimi, metindilbilim, edimbilim, söylem çözümlemesi konularında epeyce çalışma yapılmış, ancak bunlar Türkçe öğretimine ve Türkçe bölümlerinin izlencelerine yeterince yansımamıştır.

2) Sesbilim ve biçimbirim konularında (birkaç kişisel çalışma dışında) dil deneyliği ve bilgisayarlardan yeterince yararlanılamamıştır.

3) Lehçe ve adbilim konularında çalışma çok azdır. Türk Dil Kurumundan sonra, Anadolu Ağzları konusunda (çoğu Türkiye dışındaki dilbilimcilerce yapılan kişisel çalışmalar dışında) kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

4) Dil planlamasının günümüzdeki durumu ve başarılı, eksik yanlarının değerlendirilmesi konusunda (K. İmer ve N. Emecan ve birkaç yabancı Türkologun çalışmaları dışında) yeterli çalışma yoktur.

5) Bir önemli konu da Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi konusudur. Bu konuda Ankara, Boğaziçi ve Dokuz Eylül Üniversitelerinde dilbilimcilerin çalışmaları övgüye değer ancak konunun YÖK tarafından özerk bir anabilim dalı düzeyinde ele alınmaması bir eksikliktir. Uygulamalı dilbilime yoğun ilgi duyulan bir ortamda bu konunun akademik düzlemde yeterince önemsenmemesini anlamak kolay olmasa gerektir.

Çağdaş dilbilimin ülkemizde 75 yılı bulan geçmişinden Türkçe incelemelerine aktarılabilecek daha çok kavram ve bulgu elde edilebilir. Lehçebilim, tarihsel dilbilim, toplumdilbilim, bilişim dilbilimi, biçembilgisi dilbilimcilerin ve Türkologların daha çok ilgisini beklemektedir (Bu doğrultuda son yıllarda biçembilgisi konusunda kurultaylar düzenlenmeye başlamıştır.) Dilbilim bölümlerinde genel dilbilim incelemeleri yanında Türkçeye daha çok eğilmek, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde ise ses-biçim, anlam gibi alanlar dışındaki dil ve dilbilim alanlarını da inceleme konusu yapmak, dilbilim kurultaylarında Türkçeye özgü daha özgül konularda araştırmaları özendirmek önem taşımaktadır. Açıkçası dilbilim ile Türkoloji arasında ortak çalışmalara yönelmek, her iki alandaki uzmanların daha işlevsel ve bütüncül çalışmalara yönelmelerine yol açacak ve Türkçe inceleme ve uygulamaları bu işbirliğinden kazançlı çıkacaktır.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1987). “Dilbilimin Türkoloji Çalışmalarına ve Türkiye’ye Sağlayacağı Yararlar, Katkıları”. *Dilbilimin Dünyü, Bugünü, Yarını*. s. 7-10. (ed. A. Kocaman) Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Aksan, Doğan (1990). “Prof. Dr. Doğan Aksan ile Ülkemizde Dil ve Dilbilim Çalışmaları Üzerine”. *Dilbilim Araştırmaları* 1990: 1-3. (Durmuşoğlu, İmer, Kocaman, Özsoy-eds) Ankara: Hitit Yayınevi.
- Boescheoten, Hendrik, L. Verhoeven (1991). *Turkish Linguistics Today*. Leiden: E. J. Brill.
- Emecan, N. (1998). *1960’tan Günümüze Türkçe Bir Sözlük Denemesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İmer, Kamile (1976). *Türk Dil Devrimi*. Ankara: TDK
- Şenöz, C. A. (2005). *Metindilbilim ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Turan, Şerafettin, Sevgi Özel (2007). *75. yılda Türkçenin ve Dil Devriminin Öyküsü*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- <http://tez.yok.gov.tr/yok>